

**“ЛАТЕНТ ЖИНОЯТЧИЛИК”НИНГ БАРТАРАФ ЭТИШ ЧОРАЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ**

Боборахимов Абдор Бахрамович

*Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти кафедраси ўқитувчиси*

Мелибоев Хушнудбек Алиқамбар ўғли

*Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси
313-гурӯҳ курсанти*

Аннотация Мақолада яширин жиноятчиликнинг мавжудлиги ва унинг миқёси, яширин жиноятчиликни келтириб чиқарувчи сабаб ҳамда шароитлар хилма-хиллиги ҳамда умумий ҳолати ёки миқёси тўғрисида аниқ маълумотлар кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик турлари, латент жиноят, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, тақдимнома, профилактика инспектори, жиноят ҳақида хабар, ҳуқуқбузарликларни сабаб ва шароитларини аниқлаш бартараф этиш чора тадбирлар.

Латент жиноятчиликнинг сабаб ва шароитлари ва уларини бартараф этиш ҳақида сўз юритилганда, бевосита ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларнинг таҳлилини олиб бориш масаласига алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Чунки, таҳлилсиз сабаб ва шароитларни аниқлаш, қолаверса ҳуқуқбузар шахсга индивидуал ташхис қўйиш имкони бўлмайди.

Бугунги кунда Ички ишлар вазирлигининг Ахборот марказларида ҳуқуқбузарликлар (жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар) ва ҳуқуқбузар шахслар (жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар)га доир маълумотларни марказлаштирилган ҳолда ҳисобга олиш тартиби мавжуд бўлиб, ушбу тизим имкониятидан аксарият ҳолларда қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган маълумот, яъни шахсни илгари ҳуқуқбузарлик содир этган-этмаганлигини аниқлаш мақсади йўлидагина фойдаланилмоқда. Бундан ташқари, ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари томонидан ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитлари ҳамда профилактикасига доир ҳисоботлар фақат юқори турувчи органларга ахборот бериш мақсадидагина

амалга оширилиб келинмоқда. Ваҳоланки, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ушбу соҳадаги ишлар ва кўрсаткичлар таҳлилларига таянмасдан олиб боришнинг имконияти мавжуд эмас.

латент жиноятчиликнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар таҳлилини қуйидаги ҳолатларда амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

биринчиси, илмий тадқиқот муассасалар ёки тадқиқотчилар томонидан жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини оширишга йўналтирилган масала ёки мавзу юзасидан тадқиқот олиб борилаётганда;

иккинчиси, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи амалиёт органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир соҳавий (идоравий) дастурларни, профилактик чоратадбирларни ишлаб чиқиш, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси кунини» режалаштириш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир фаолиятни баҳолаш ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳисоботлар беришда;

учинчиси, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир ҳудудий дастурларини ишлаб чиқаётганда;

тўртинчиси, Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқаётганда.

Демак, кўриниб турибдики, «ҳуқуқбузарликлар профилактикаси кунини», шунингдек профилактика инспекторларининг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикаси фаолиятини режалаштиришда ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактик чоратадбирларни кўриш орқали амалга оширилади.

Ушбу чора-тадбирларнинг самарадорлиги албатта, ҳуқуқбузарликлар, уларнинг сабаб ва шарт-шароитлари ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг фаолиятини таҳлил қилиш ва унинг натижаларига боғлиқ ҳисобланади.

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишда мазкур сабаб ва шароитларни бартараф этиш юзасидан киритиладиган

тақдимномаларнинг ўрни ва роли катта. Бироқ афсуски, амалдаги қонун ҳужжатларида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш чорасини назарда тутувчи қонун нормаси фақатгина амалдаги Жиноят-процессуал кодекси (6-бўлим) ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларда (196, 313-моддалар) ўз ифодасини топган.

Бироқ, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун талаблари ҳуқуқбузарликка қарши курашувчи, унинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаб, бартараф этилишини таъминловчи ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ҳам ўз фаолияти жараёнида аниқланган жиноятчиликка оид статистик ҳамда бошқа маълумотлар таҳлиliga асосланиб, муайян вазирлик ёки қўмита ва унинг қўйи тузилмалари даражасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритишлари мумкинлигини тақозо этади.

Ҳуқуқбузарлик ишларини юритувчи мансабдор шахслар томонидан киритиладиган тақдимномалар ҳуқуқбузарлик ишларини юритувчи мансабдор шахслар (амалдаги Жиноят-процессуал кодекснинг 3-бобида жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар ҳамда амалдаги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 245-моддасида кўрсатилган мансабдор шахслар) томонидан белгиланган процессуал тартибга кўра ўз иш юритувидаги ҳуқуқбузарлик (маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноят) иши бўйича киритилади.

Мавжуд тартиб тақдимнома киритилган корхона, муассаса, ташкилот, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига нисбатан «тақдимнома талаблари билан танишиб чиқиш ва тегишли чоралар қўллаш ҳамда бу ҳақда тақдимнома юборган орган ёки мансабдор шахсга бир ой муддат ичида ёзма равишда жавоб юбориши шарт»лигига оид талабни қўяди. Ушбу талаб бажарилмаган ҳолларда қонунда назарда тутилган жавобгарлик келиб чиқади.

Бироқ мазкур жавобгарлик назарда тутилган амалдаги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 196-моддаси таҳлил қилинганида, қонун нормасининг таъсир кучи чегараланганлиги кўзга ташланади. Негаки, ушбу норманинг номланиши ва диспозицияси «Ҳуқуқбузарликни содир этиш сабабларини ҳамда уни содир этишга олиб келувчи шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан

милициянинг ёзма тақдимномаларини бажариш чораларини кўрмаслик) мазмунида шакллантирилган. Бу эса ҳуқуқбузарлик ишлари бўйича унинг сабаб ва шароитларини ўрганиб, бартараф этишга йўналтирилган прокуратура ёки миллий хавфсизлик хизмати терговчилари, прокурорлар, судлар (маъмурий ёки жиноят ишлари бўйича), вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар кабиларнинг ёзма тақдимномаси талаблари бажарилмаганлиги ёки лозим даражада бажарилмаганлиги учун жавобгарликка тортишни истесно этади. Ваҳоланки, амалдаги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва Жиноят-процессуал кодекс талаблари асосида нафақат милиция (ички ишлар органлари), балки бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳам ҳуқуқбузарликлар (маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноят)га оид ишлар юритувини амалга ошириш ваколатига, шунингдек ишни кўриб чиқаётган мансабдор шахс сифатида ҳуқуқбузарлик сабаб ва шароитларини аниқлаб, уларни бартараф этиш юзасидан тегишли жойларга тақдимномалар киритиш лозимлиги бўйича мажбуриятларга эгадир. Натижада, ёзма тақдимнома киритиш ваколатини беришда сунъий равишда шакллантирилган ушбу чегара доирасини қонун асосида кенгайтириш талаби келиб чиқади.

Қолаверса, амалдаги қонунчиликка асосан ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан нафақат тақдимнома, балки суд томонидан хусусий ажрим ҳам чиқарилиши мумкин. Демак, юқорида назарда тутилган чегара фақат ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан ёзма тақдимномани киритиш ваколатига эга субъектлар доираси билан эмас, балки тузиладиган процессуал ҳужжатнинг процессуал шакли билан ҳам бевосита боғлиқ эканлиги намоён бўлади. Натижада, судларнинг ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан киритадиган хусусий ажримларини бажариш чораларини кўрмаганлик учун ҳам жавобгарликни айнан ушбу нормада назарда тутиш мақсадга мувофиқдир. Бу таклиф этилаётган амалиётни Украина, Беларусия ва Туркманистон давлатларининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилигида ҳам кузатиш мумкин.

«Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг «Асосий тушунча»ларга бағишланган 3-моддасида «ҳуқуқбузарлик» тушунчасига «содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий

жавобгарлик назарда тутилган айбли ғайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)» деб таъриф берилган бўлиб, ушбу таъриф мазмунидан келиб чиқилса, ҳам маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва ҳам жиноятларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан ёзма тақдимнома ва хусусий ажримлар киритилиши мумкин. Бироқ ҳуқуқбузарликларнинг бу иккала тури бир-биридан ижтимоий хавфлилиги билан фарқланади.

Амалдаги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг

196-моддасида юқорида назарда тутилган тоифалаштириш ўз ифодасини топмаганлиги учун айна пайтда маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан ёзма тақдимнома (хусусий ажрим)лар киритилишига доир амалиёт мавжуд эмас.

Шу боис, маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноятнинг содир этилишига туртки берган сабаб ва имконият яратган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан киритилган тақдимнома талабларини бажармаганлик учун жавобгарликни маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноятнинг ижтимоий хавфлилигидан келиб чиққан ҳолда тоифалаштириш ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 196-моддасини 2-қисмдан иборат тузилишда шакллантириш таклиф этилади. Норманинг икки қисмдан иборат шаклда ривожлантирилишини Украина давлатининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилигида ҳам кузатиш мумкин.

Эътиборли томони шундаки, амалиётда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 196-моддасида назарда тутилган жавобгарликнинг келиб чиқишини аксарият ҳолларда тақдимнома ёки хусусий ажрим юборган орган ёки мансабдор шахсга тақдимнома ёки хусусий ажрим келиб тушган кундан бошлаб бир ой муддат ичида ёзма равишда жавоб хати юборилиши билан боғлаб тушунилаётганлиги кузатилади. Баъзида тақдимнома киритилган корхона, муассаса, ташкилот, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг амалда ҳуқуқбузарлик сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этиш юзасидан айтарли ҳеч қандай профилактик чора-тадбирни амалга оширмасдан, тақдимнома ёки хусусий ажрим юборган орган ёки мансабдор шахсга жавоб хати юбориш билан кифояланаётганлигини ҳам кўриш мумкин. Натижада,

тақдимнома ёки хусусий ажрим талабларини бажариш масаласига юзаки ёндашиш келиб чиқмоқда.

Шу боисдан, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга нисбатан бундай ёндашувнинг олдини олиш ҳамда корхона, муассаса, ташкилот, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг масъулиятини янада ошириш мақсадида уларнинг бу каби хатти-ҳаракатларини ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан киритилган ёзма тақдимнома (хусусий ажрим) талабларини лозим даражада бажармаслик деб баҳолаш ҳамда ушбу қилмишга нисбатан ҳам жавобгарликни назарда тутиш талаб этилади. Бу эса, ўз навбатида, тақдимнома киритиш ва унинг ижросини таъминлаш юзасидан ваколатли орган (мансабдор шахс)нинг масъулиятини оширишга ҳам хизмат қилади.

Мазкур таклиф маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликдаги мавжуд камчиликларни бартараф этиш ва қонунни қўллаш амалиётида юзага келадиган айрим муаммоларнинг ечимини топишда ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, биринчидан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 196-моддасини «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун талабларига мослаштириш, иккинчидан, қонун ҳужжатлари ва ички ишлар органлари тизимида секин-асталик билан сиқиб чиқарилаётган «милиция» сўзидан воз кечиш,

учинчидан, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш механизмининг тўлиқ ишлашини таъминлаш имкониятига эгаллиги билан муҳим аҳамият касб этади.

Шундай қилиб, амалдаги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 196-моддасини қўйидаги мазмундаги янги таҳрирда ифодалаш лозим:

«196-модда. Ҳуқуқбузарликнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан ваколатли орган (мансабдор шахс) томонидан киритилган ёзма тақдимнома ёки суднинг хусусий ажрими талабларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик

Ҳуқуқбузарликнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан ваколатли орган (мансабдор шахс) томонидан киритилган ёзма тақдимнома ёки

суднинг хусусий ажрими талабларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик –

мансабдор шахсларга энг кам иш ҳақининг уч бараваридан беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.»

Иш ўрганиш амалиёти ўталган жамловчи органдаги профилактика инспекторларининг ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш юзасидан тақдимномалар киритишга доир фаолияти ўрганилганида маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимнома киритилмасдан келаётганлигига гувоҳ бўлинди.

Латент жиноятчиликнинг сабаб ва шароитлари, ижтимоий салбий оқибатлари ҳамда бартараф этиш чоралари битирув диплом иши мавзуси доирасида олиб борилган тадқиқот натижасида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

– латент жиноятчиликнинг илмий назарий асослари, унинг сабаб ва шароитлари ҳақида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга, жумладан ички ишлар органларига қўлланма ва брошулар ишлаб чиқиш.

– латент жиноятчилик профилактикаси юзасидан қонун нормаларидаги жазо чоралари ҳақида тарғибот ва ташвиқот ишларини мунтазам рақишда амалга ошириб бориш керак.

– латент жиноятчиликнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар ҳақида илмий тадқиқот ишларини олиб бориш керак.

– латент жиноятчилик профилактикасини самарали ташкил этиш учун Навбатчилик қисмида юритиладган ҳужжатлар ва ходимларнинг фаолияти устидан қатъий назорат олиб бориш.

Латент жиноятчилик профилактикасининг сабаб ва шароитларини бартараф этиш фаолияти профилактиканинг қуйидаги тўртта тури орқали амалга оширилади:

- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси;
- ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси;
- ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси;
- ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси аниқ белгилаб қўйилди.

Латент жиноятчиликнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисидаги тақдимномаларни қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

– прокурор томонидан киритиладиган тақдимномалар;

– ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа субъектлар томонидан киритиладиган тақдимномалар;

– ҳуқуқбузарлик ишини юритувчи мансабдор шахслар томонидан киритиладиган тақдимномалар.

– Латент жиноятчиликнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар таҳлили қилиш ва самарали профилактика чораларини ишлаб чиқиш.

Юқоридагилардан келиб чиқиб ҳулоса сифатида шуни айтиш жоизки ҳозирги кунда республикамиз ижтимоий ҳаётининг турли соҳаларида улкан ижобий ўзгаришлар, ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Шунингдек суд-ҳуқуқ соҳасида, шу жумладан жиноятчиликка қарши курашиш, жиноятларнинг барвақт олдини олиш борасида ҳам кенг кўламли ишлар қилинмоқда. Шу асосида бугунги кунда латент жиноятчиликка қарши курашиш, унинг барвақт олдини олишни амалга ошириш бўйича турли хил кўринишдаги тарғибот ва ташвиқот ишлари ташкиллаштириш. Фуқаролар онгига жиноят, жиноятни яшириш бу, ижтимоий хавфли қилмиш эканлиги, унинг оқибатида нафақат маълум бир шахс ёки гуруҳ, балки бутун бир жамият жиддий зарар кўриши мумкинлиги тўғрисида оммавий ахборот воситалари газета, журнал, телевидения, радио, ижтимоий тармоқлар орқали тарғиботларни кучайтириш, ҳуқуни муҳофаза қилувчи органларни билим савияси ва малакасини доимий равишда ошириб боришни таъминлаш зарур.

Фойдаланилган бошқа адабиётлар:

1. Криминология. Умумий қисм: Дарслик / И. Исмаилов, Қ.Р. Абдурасулова ва бошқалар. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015 й. Б–179.

2. Абдурасулова К. Р. Аёллар жиноятчилиги ва уларнинг олдини олиш муаммолари. Ўқув кўланма / масъул муҳаррир: ю.ф.д.,проф. М.ҳ.рустамбоев. - т.: тдую нашриёти, 2009. -161 бет.

3. Боборахимов А.Б. ““Хотин-қизларга нисбатан тайзиқ ва зўравонликларни олдини олишда Ички ишлар органлари профилактика инспекторининг ҳамкор ташкилотлар билан ишлаш фаолияти” / “Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб муаммолари назария ва амалиёт” мавзусидаги Республика илмий-

амалий конференциялари тўплами – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти. 2023. 203-209 б.

4. Сайткулов К.А. Ички ишлар органлари профилактика хизматларининг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлигини ташкил этиш: ўқув-амалий кўлланма / юридик фанлар доктори, проф. И. Исмаиловнинг таҳририда. – т.: ўзбекистон республикаси иив академияси, 2015. – 123 б.

5. Хўжақулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомил-лаштириш: Монография / Масъул муҳаррир ю.ф.д., доц. И.Ю. Фазилов. □ Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. □ 4 б.